

PASAJ

Yasak, Tutsak ve Açık: Barthes'ın *Eleştiri ve Hakikat*'inin İzinde

Zeliha Dişçi*

Kopar zincirleri, yeniden gel
Durmadan gel, hep gel
Ben sana tutsak, sen bana yasak
Gel günahlarla, korkularla gel¹

Artık... hem bir sanatın gardiyanlığını yapmak
hem de ondan söz etme iddiasında bulunmak
mümkün değildir ve olmamalıdır (s. 30)

Sanatın gardiyanlığını yapmak... “Gardiyanlık” nedir? “Gardiyan” ne demektir? Felsefi ya da edebi, hangi türde olursa olsun, farklı türdeki metinlerde sık rastlamadığımız bu kavram Barthes'ın *Eleştiri ve Hakikat* isimli Türkçeye yeni kazandırılan kısa ama oldukça etkili metninde okuyucuyu tam da düşüncelerinin ortasından yakalamaktadır. Gardiyanlık kavramı üzerine kısaca düşündüğümüzde onun bir şeyin/kimsenin kaçmasını engellemek üzere korunması, kontrol altında tutulması olduğunu görürüz. Yanında “hapisane” kavramını taşısa da bugün bildiğimiz gibi kontrol altına alınan binbir çeşit yolu bulunmaktadır. Her birimiz her gün gerek dış dün-

* Ankara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Doktora Öğrencisi.
zelihadisci@gmail.com

¹ Sezen Aksu'nun seslendirdiği “Tutsak” isimli şarkının satırları arasından alınmıştır.

yamızda gerek iç dünyamızda, düşüncelerimizde bu kontrol etme ve edilme hissini duyumsamaktayız. Bu “göz”lerden kurtulmada bize sonsuz kaynak sunan düşüncelerimiz, düş dünyamız emrimizdedir. Fakat onlara başvuracak –başvursak bile bütün gücümüzle düşüncelerimizi haykırarak– cesaretimiz var mı? Bir şey hakkında düşünmek, onu olabildiğince kavramak ve kavradığını “kendince” aktarma yolu olarak “eleştiri” bu noktada işlevini kazanır. Eleştiri ile düşüncenin nesnesi farklı yönleriyle açığa çıkarılarak adeta yeniden yaratılır. Yani, o şeye kaçınıcı kere olduğu kestirilemeyen “başka” bir hayat verilir. 1960’lı yılların Fransa’sında “eleştirmenin olmazsa olmaz parametreleri”ni dayatarak düşünceyi sınırlandıran, adeta “kontrol altında” tutmak isteyen eleştiri geleneği karşısında Barthes’ın *Eleştiri ve Hakikat*’i bir şeye “başka” bir hayat verme cesaretinin örneği olarak görülebilir. Fakat burada ilginç bir durumla karşı karşıyayız: Barthes’ın eseri tam da “eleştiri” üzerine bir “eleştiri”dir. Dolayısıyla onda bulacağımız şey yüzeydeki bir gezintiden ziyade gerçek bir düşünme ve derinleşme örneğidir. Bu durumda zaten kendisi bir “eleştiri” olan eserin burada yeniden “eleştiri” konusu haline getirilmesi de yine kendi içinde oldukça riskli bir durum olarak karşımızda durmaktadır. Zira yazarın buradaki inceleme konusu eserinde eleştirdiği şeylerin kapanına kısımla ve böylece metnin yazarının hiç de istemeyeceğini tahmin edeceğimiz şekilde metne gölge düşürme ihtimalimiz bulunmaktadır. Diğer yandan, yine tam da yazarın eserinde hissettirdiği gibi düşüncede derinleşmek için yeniden ve yeniden yorumlamaktan, kapana kısılmaktan başka yolumuz var mı?

O halde sadece düşünmeyi değil, düşünürken yakalandığımız kapanlardan kurtulmada nasıl yol almamız gerektiğini “eleştiri” ve “hakikat” gibi oldukça iddialı iki kavram üzerinden gösteren bu esere dönelim. Yazının başında yaptığımız alıntıdan hareket edecek olursak, Barthes için “düşüncenin gardiyanlığı” yapılamaz. Böyle bir cümlenin kurulmuş olması demek, gardiyanlığa soyunanların varlığını işaretlemektir. O zaman da akla şu soru kendisini dayatmaktadır: Kim, neyi kontrol etmek istemektedir? Bu ve benzeri soruların yanıtını bulabilmesi için, oldukça geniş bir alana yayılan eleştiri ve hakikat kavramlarını Barthes’ın kitabındaki sınırlara yani edebiyata çekmek, edebiyat ile birlikte düşünmek gerekir.

Eleştiri ve Hakikat'te belirtildiği kadarıyla edebiyat, yorumlamakla ilgilidir: "...sıradan durumların katlanılmaz niteliğini yorumlamaktan hiç vazgeçmemiştir. Çünkü edebiyat, tam da sıradan bir ilişkiyi kurucu bir ilişkiye dönüştürüp, bu kurucu ilişkiyi de utanç verici bir ilişki haline getiren söze karşılık gelir" (s. 18). Dolayısıyla tam bir düşünme edimi, kavram işçiliğidir. Edebiyatta sözler "yazı" dolayısıyla açığa vurulur. Barthes'a göre "yazmak", "dünyaya belli bir düzen vermek" ve "düşünmek" demektir (s. 28). Düşünmek ise kavramak, yani "dünyayı kesitlere ayırmak ve yeniden kurmak"tır (s. 68). Düşüncenin somutlaştığı yazı üzerinden edebiyat, kurmaca yaratma işi olarak görülmektedir. Barthes'a göre "her tür yazının temelinde yer alan kurma ediminden sıyrılmaya kalkışmak gülünçtür" (s.70). Yazıyı yazan, dünyaları yeniden yaratma niteliğiyle öne çıkan "yazar"ın bunları yapabilmesi için "dili kendisine sorun eden, dilin araçsallığı ya da gizliliğiyle değil, derinliğiyle ilgilenen" birisi olması gerekir (s. 40). Yazar olmak, yüzeyden derine doğru inebilme cesaretini göstermektir. Yazmanın kendisi de bu bağlamda bir cesaret işi değil ise nedir! Bu cesaretin ürünü olan "yapıt" Barthes için tam anlamıyla "açık yapıt"tır:

Her çağ, aslında yapıtın meşru bir anlamını elinde bulundurduğuna inanabilir ama bu tekil anlamı çoğullaştırmak ve kapalı yapıtı açık bir yapıta dönüştürmek için biraz daha geniş bir perspektife ihtiyaç vardır... Yapıt, onu okuyanların kusuru nedeniyle değil, yapısı gereği aynı anda birden çok anlamı içinde barındırır (s. 44).

Açıklığıyla yapıt, aynı insana farklı zamanlarda farklı anlamlar sunar. Ebedidir, kronolojik zamanı aşar. Anlamının çoğulluğu aynı zamanda "belirsizliği" de yanında taşır ve tam da bu nedenle yapıt, her tür sınırdan kurtularak açıklığı düşünceye duyumsatır. Ve içerdiği açıklık nedeniyle belirsizlik, yaşadığımız dünyanın mantığıyla çelişecek bir şekilde, her durumda kaçmamız gereken bir şey olmaktan çıkar, düşüncenin yeşereceği yer haline gelir.

Eleştiri ve Hakikat'te bu şekilde yazı, yazar ve yapıt arasında oluşturulan üçgen üzerinden "eleştiri"ye doğru yol alma imkânı doğar. Söz konusu üçgenin alanı olarak işaret edilebilecek "edebiyat" ile eleştiri arasında nasıl bir bağlantı kurulabilir? Barthes neden böyle

bir girişimde bulunmaktadır? Bu gibi soruların yanıtını Barthes'ın bizzat kendi sorusundan hareketle yanıtlamak mümkün görünmektedir: “Yapıtın anlamı çoğulsa eğer, bunu kabul etmek ile birlikte onda temel bir anlam teşhis etmek arzusu nedir?” (s. 49). Yazara göre işte bu arzunun kendisi, yani yapıttaki çoğul anlamların varlığına rağmen onda temel bir anlam arama arzusu “edebiyat eleştirisi”dir. Buraya kadar kapsamı gösterilmeye çalışılan edebiyat kavramının yanına burada “eleştiri” kavramının eklendiği görülmektedir. O zaman okuyucu için “eleştiri nedir?” sorusu aklı kurcular. Barthes'a göre eleştiri “yaratmak”tır, “bir anlam örgüsü yaratmaktır”; “eleştirme, anlamı ikiye böler, parçalar ve yapıtın ilk dilinin üzerinde ikinci bir dil, yani tutarlı bir göstergeler bütünü kurar” (s. 57).

Yaratmak... Kurmak... Eleştiriyi tanımlamak üzere oluşturduğumuz bu güzergâh, şimdi yeniden söz konusu bu kavramlar nedeniyle, eleştiriden edebiyata geri dönmekte ve eleştiri, edebiyatla üst üste binmektedir. Böylece edebiyat eleştiri olurken, eleştirinin de edebiyat olduğu açığa çıkmaktadır. Bu noktada inceleme konusu olan eserin başlığında yer alan “hakikat” soruşturulduğunda, o da tıpkı “eleştiri” gibi edebiyatın kalbinde bulunan bir kavramdır. Fakat buna rağmen, edebiyat ve eleştiri arasındaki bağlantıyı olanca açıklığıyla önümüze seren Barthes, hakikat kavramına sıra geldiğinde aynı açıklığı sergilememektedir. Kitabın adında yer almayı hak eden hakikati düşünmek adeta okuyucuya bırakılan bir “işçilik”tir. Bu anlamda eserde nadiren kullanılan hakikat, “temel bir anlam teşhis etme arzusu”nda geçen “anlam” üzerinden düşünüldüğünde, “yazı'nın birliği”dir. Söz konusu yazıyı, yazının birliğini düşünmek demek ondaki anlamı açığa çıkarmak, çokluğun içerdiği belirsizliği birlik üzerinden belirli kılmaktır. Tam da bunu yapan “eleştiri”, yaptığı bu işlemle sonsuz sabitleme, belirleme yeteneğinde olmayıp, “hakikate götüren bir an”dır sadece (s. 71). Diğer bir deyişle, hem anlam belirleme yetkimizin olduğunun hem de belirlenen anlamın geçiciliğinin, tekilliğinin farkında olmaktır.

Barthes'ın tanımladığı şekliyle edebiyat eleştirisinin diğer adı “yeni eleştiri”dir. Bu kavramla birlikte okuyucunun ve hatta eleştirmenin öğreneceği en temel şey, yöneldiği eserin mahiyetinin yanında onunla ne yapabileceğini, onun ne işe yarayacağını sormayı akıl

edebilmektir. Fakat Barthes'ın *Eleştiri ve Hakikat*'i yazmasına neden olan konjonktürdeki “eleştiri” anlayışına baktığımızda, ortamın hiç de böyle bir eleştiri kavrayışına adım atmaya izin verecek nitelikte/olgunlukta olmadığı söylenebilir. Nitekim Barthes'ın bu eseri yazmasının en önemli nedeni, tam da üzerinde durduğu (yeni) eleştiri anlayışına karşı eleştiriler yönelterek onu önemsizleştiren, yapaylaştırarak değersizleştiren saldırgan eleştiri anlayışıyla, yani “eski eleştiri” ile hesaplaşmak ve ondan özgürleşerek eleştiri yeteneğini yeniden kazanmak, kazandırmaktır. Burada yer alan eski ve yeni kavramlarına çok fazla takılmamak gerekir. Zira Barthes'ın da söylediği gibi yeni eleştiri aslında hiç de yeni olmayıp yüzyıllardır var olan bir çabanın adıdır. Yeni eleştiri “Bir ülkenin, kendi geçmişinden bugüne taşıdıklarını (...) dönem dönem yeniden ele alması (...) ve onlarla ne yapılabileceğine bakmak için yeniden betimlemesi”dir (s.5). Böylece eserlere sinen açıklığın izinden gitmek ve onları geliştirmektir. Buradaki geliştirmenin, ileriye taşımanın anlamı kendisini en iyi o eseri, kavramlarını, düşünüş biçimini bugünkü koşullar üzerinden yeniden ve yeniden işlevselleştirmeyi başardığımızda açığa çıkacaktır. Fakat sürekli açığa çıkarıcı değerlendirme şekli olarak “yeni eleştiri” Barthes'ın eserini yazdığı 1960'lı yıllarda pek de olumlu karşılanmamaktadır. Yeni eleştiriye eleştiren ve onun karşı kutbunda konumlanan “eski eleştiri” anlayışının argümanlarına bakıldığında onun neden yeni eleştiriye karşı saldırganca ve iflah olmaz bir tutum ya da dil benimsediği anlaşılmaktadır. Eski eleştirinin dili, yasanın dilidir. Yasa ise çizilen sınırlar, sabitlenen anlam ve gösterge düzenine atfı yapar. Yasa varsa yasak da vardır. (Dolayısıyla yeni eleştirinin yapıta ilişkin hissettirdiği “açıklık”ın yerinde “kapalılık” hissi yer alır.) Nitekim yasakların kendisini eski eleştiride duyurduğu en önemli yer “söz yasağı”, “dil yasakları”dır: Barthes'a göre sözcük dağarcıkları sürekli yoksullaşan Papua yerlilerinin Batıdan, Fransadan öğreneceği çok şey vardır. Çünkü:

Bizler ölü yazarların dilini saygıyla mumyalar, düşünceler dünyasından doğan sözcükleri ve yeni anlamları reddederiz. Burada ölümün değil, doğumun yası tutulur (s. 25).

Yasaklara bağlılığıyla ünlenen eski eleştirinin böylece neyi somutlaştırdığı açığa çıkar: Eski eleştiri yapıtın açıklığını reddederek, onun ezeli-ebedi tek bir anlamı olduğunu iddia etme gücünü kendisinde bulur. Dolayısıyla yorumlama ve yeni anlamlara yelken açma, yani yapıtı “canlı tutma” fikrinden oldukça uzaktadır. Söz konusu uzaklık eleştirmenden talep edilen “anlaşılır olma” özelliğiyle birlikte daha da artar. Zira bu şekilde eserin belirli bir dilinin, anlamının olduğu söylenir. Ondaki başka diller yasaklanır (s.23). Talep edilen belirli özelliklerle hem eser hem eleştirmen sabitlenir. Bu sayede eski eleştiri kimin nasıl eleştireceğini söyleme gücünü kendisinde bulur. Eksi eleştirinin de eleştirisi olan yeni eleştiri ise yasak karşısında “hak”tan konuşur, dil hakkını savunur. Barthes’a göre “belli bir sözün sahibi olunabileceğini ve onu varoluş nitelikleri içinde bir malı korur gibi korumak gerektiğini hayal etmek son derece sıkıntılıdır” (s. 30). Dışarının düşüncesine kapatılan yapıt bu haliyle saf yapıt iken eleştiri ise saf eleştiri haline gelmektedir. Oysa böyle bir saflık mümkün mü? Bunun bilincinde olan yeni eleştiri, dışarıya açılır ve tehlikeli olarak addedilen şeye kendisini bırakır; açıklığa. Dilin düzenine kastedişiyle, belirli bir jargonsuzluğuyla, ölçüsüzlükleriyle, uyumsuzluklarıyla açıklığı hisseder ve hissettirir. Yapıtın üzerine başka bir söz ekleyemeyen ve bunu “sakıncalı” bulan eski eleştiri karşısında yeni eleştiri, her yapıtın tekilliğini ve yeniden üzerine düşünülebilirliğini, daha da öteye giderek yapıtı yeniden yazma yeteneğinin varlığını iddia eder, talep eder!

İşte bu yenilenme, yeniden ve yeniden bir şeyin (edebiyattaki haliyle yapıtın) bahsini açma çabası bu metnin başlangıcında temas edilen “sanatta gardiyanlık olmaz!” mottosuna bizi geri götürür. Bizler her birimiz birer okuyucuyuz, fakat aynı zamanda yazar, yazardan da öte “eleştirmeniz”. Bu kitabın meselesi “eleştiri”, özel olarak kimseye tahsis edilebilir bir özellik değildir, tıpkı hiçbir şeyin eleştiriden azade olamayacağı gerçeği gibi. Burada hissedilen bu geniş kapsayıcılık, duyumsanan evrensellik karşısında *Eleştiri ve Hakikat*’ten hareketle akılda tutulması gereken en önemli şeylerden birisi metinlerin “mutlak” bir gücünün olmadığını kabul etmektir. Zira bu gücün kabul edilmesiyle birlikte bahsedilen yasak zincirleri ardı ardına birbirine geçmekte ve yapıtın, eleştiri ile eleştirmenin

yeri kolayca belirlenebilmektedir. Böylece bütün kuralların baştan belirlendiği, söylenebilecek sözlerin “zaten” bilindiği bu yerde kurduğumuz her cümle var olanların tekrarı olmaktadır. Yani bir düşünürün söylediği gibi, “pelikan yumurtalarından pelikan çıkartmaya devam etmekteyizdir.” Peki ya bununla yetinmezsek? İşte o noktada hakikatle temasa geçeceğimiz momente akmaya, Barthes'ın yeni eleştirisinin içinden geçmeye başlamışız demektir. Bu güzergâh boyunca her zaman eski eleştirmenlerin saldırgan-tehditkâr cümlelerini duyacağımızı bize haber veren Barthes, yazdığı bu küçük fakat oldukça “açık” ve “düşünmeye davetkâr” eseriyle hakikatten yana kendi yolumuza devam etmenin vereceği muhteşem meyveleri hayal ettirmektedir. Belki bu yazı da bu meyvelerden birisinin, yani *Eleştiri ve Hakikat*'in tadına bakılarak yaşanan hazzın getirdiği paylaşma isteğinin bir parçasıdır, kim bilir!

KAYNAKÇA

Barthes, R. (2016). *Eleştiri ve Hakikat*. Elif Bildirici-Melike Işık Durmaz (Çev.). İstanbul: İletişim.